

Van Den Herd

tijdschrift

van de

HEEMKUNDEKRING DE HEERLIJKHEID OIRSCHOT

=====
Jaargang 17 nummer 3 - oktober 2010
=====

Redactie: Clari van Esch-van Hout Straten 16
tel. 575260

Hanneke v.d.Bogaart-Vugts Molenstraat 12
tel. 572221

Ans Verhouden - Vermeulen Snellaertsstraat 16
tel. 572303

Overname van artikelen is toegestaan met bronvermelding.
ISSN 1387 - 2060

HET LEVEN VAN JAN KRUYSEN

door Jan Kuijpers

Verschillende leden van onze heemkundekring zijn bezig aan de canon van de gemeente Oirschot. In een canon wordt de geschiedschrijving van een gemeente beschreven. Dit gebeurt vanuit een groot aantal aandachtspunten, zodat de geschiedenis zowel chronologisch als vanuit een bepaald onderwerp wordt gegroepeerd. Een van die aandachtspunten is kunst en cultuur. En daar ben ik mee bezig. Onder kunst hoort natuurlijk ook de schilderkunst. Als je de geschiedschrijving van de Oirschotse schilderkunst een beetje op een rijtje wilt zetten en probeert daar namen bij in te vullen, dan kan het niet anders of het eerste waar je aan denkt, is aan de kunstschilder Jan Kruysen. Deze kunstschilder mag gerust als de belangrijkste representant van de Oirschotse schilderkunst genoemd worden. Ik ben bezig om me in de persoon en het leven van Jan Kruysen te verdiepen. Hoe meer ik me in zijn leven verdiep, des te interessanter hij als persoon wordt. Er is mij gevraagd om al vast het een en ander over hem in het heemkundebled 'Van Den Herd' te beschrijven. Dat wil ik best doen, maar ik ben zover nog niet. Nog lang niet. Ik kan slechts globaal een indruk geven over dat turbulente leven. Zijn levenswandel is zo boeiend en veelzijdig, vooral ook de periode dat hij niet in Oirschot heeft gewoond, dat ik daar nog een hele tijd mee bezig zal zijn, om alles op te sporen wat er over hem bekend en geschreven is. Want van de 64 jaar dat hij heeft geleefd, woonde hij er slechts veertien in Oirschot. Van 1924 tot aan zijn dood in 1938.

Zijn leven daarvoor in een notedop

De vijftig jaar daarvoor is zeker zo interessant. Vanaf zijn geboorte, totdat hij uiteindelijk in Oirschot zijn stekje, maar ook zijn rust heeft gevonden, heeft hij een onstuimig leven geleid. Hij hield van een zwervend bestaan en heeft dan ook op veel verschillende plaatsen gewoond. Hij is twee keer getrouwd geweest. Bij zijn eerste vrouw kreeg hij zestien kinderen, waarvan de meeste al op zeer jonge leeftijd zijn gestorven. Na het overlijden van zijn vrouw heeft hij de overgebleven kinderen op verschillende plaatsen ondergebracht en is hij gaan zwerven. Tijdens zijn zwerftochten verbleef hij kortstondig

in Valkenburg. Daar ontmoette hij Henry Wijsbek, een rijke fabrikant, die kunst verzamelde. Met deze man raakte Jan Kruysen bevriend. Henry Wijsbek was helemaal lyrisch van zijn schilderkunst en heeft dan ook heel veel kunstwerken van hem gekocht. Bij deze rijke fabrikant kon Jan Kruysen altijd terecht als hij weer eens op zwart zaad zat of als hij het niet meer zag zitten. Henry Wijsbek was zijn toeverlaat. De innerlijke drang die Jan Kruysen had om te zwerfen, kreeg steeds weer de overhand. Ook al kon hij bij Wijsbek blijven wonen. Hij kon maar geen rust vinden. Als hij ergens een tijdje was, dan trok hij er weer op uit, om elders zijn geluk te gaan beproeven. Jan Kruysen wist dat hij altijd weer te recht kon bij zijn vriend Henry Wijsbek. En dat gaf hem de moed om er maar weer eens op uit te trekken. Naar onbekende bestemming. Zijn zwervend bestaan zette hij in Duitsland voort. In de jaren, dat hij in Duitsland rondzwierf, heeft hij veel brieven geschreven aan zijn vriend Henry. Uit die brieven sprak een enorme afkeer van het materialisme dat zo sterk in Duitsland in opkomst was. Duitsland had immers de eerste wereldoorlog verloren en moest enorme herstelbetalingen doen aan Frankrijk en Engeland. Hij kon dat materialisme maar niet verdragen. De innerlijke strijd, die Jan Kruysen moest voeren was voor hem haast ondraaglijk. Totdat hij op een gegeven moment zijn geluk vond bij een weduwe, die een kind had en die hij in Silezië ontmoette. Met haar is hij op vijftigjarige leeftijd teruggegaan naar het Brabantse platteland en streek neer in Oirschot, waar hij eindelijk rust vond. Ook in Oirschot is zijn relatie met de familie Wijsbek blijven bestaan. Tot aan zijn dood toe. Zelfs de stervensbegeleiding van Jan Kruysen werd gedaan door Emilie Caselli, een zuster van de tweede vrouw van Henry Wijsbek. Gedurende drie weken tot aan zijn dood in het ziekenhuis in Eindhoven heeft zij hem liefdevol verpleegd. Tot zover in het kort zijn levensverhaal.

Was Jan Kruysen geliefd in Oirschot?

Daar kan best over worden getwijfeld. De Oirschotse bevolking vond Jan Kruysen maar ene 'aorige'. Zijn levensstijl, die Jan Kruysen in Oirschot aannam, week sterk af van de leefgewoonte van de eenvoudige Oirschottenaar. Hij was een typisch heerschap. Ge-

kleed met een grote zwierige Rubenshoed, wambuis, kuitbroek, schoenen met gespen en met een wijde cape om, liep hij door het Oirschotse dorpsbeeld. Hij had een markante kop, een grote snor en een puntig sikje. Zijn flamboyante levensstijl paste in het geheel niet bij het eenvoudige Oirschotse dorpsleven. Iedereen wist dat hij niks te verteren had en overal schulden maakte. En als hij met een in krantenpapier verpakt schilderij onder zijn arm door het dorp liep, dan wist men dat hij met zijn schilderij ergens wel een schuld moest gaan aflossen. Dit te moeten doen om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien, stond nogal haaks op zijn nogal aristocratische en eigenzinnige levenshouding. Als hij schilderde, stond hij altijd in zichzelf te praten en te redeneren. Kwam je als toeschouwer binnen, dan begon hij zijn mening over van alles en iedereen tegen jou te verkondigen. Dat leidde soms tot aardige en humoristische onderonsjes. Er is veel te vertellen over zijn Oirschotse tijd en veel informatie heb ik inmiddels voorhanden. In een volgende uitgave van ‘Van den Herd’ wil ik over zijn Oirschotse tijd in een paar verhaaltjes veel meer vertellen.

Oirschotse belangstelling voor Jan Kruysen

Na zijn dood in 1938 ebde de belangstelling voor hem snel weg. Er stond de Oirschotenaar wel wat anders te wachten. De steeds groeiende angst voor een oorlog met Duitsland stond daarbij centraal. En in 1939 was de oorlog een feit. In die oorlogsjaren stond het hele doen en laten van de bevolking in het teken van het overleven van die ellendige tijd. Daarbij zal ongetwijfeld de tweede vrouw van Jan Kruysen, die uit Duitsland (Silezië) kwam, het nog extra moeilijk hebben gehad. Want het zijn van een Duitser of van Duitse afkomst werd in de oorlogsjaren maar moeilijk door de Nederlandse bevolking geaccepteerd. Daarenboven werden die mensen ook nog eens door de bezetter als landverrader beschouwd. Dat zal ongetwijfeld bij Martha Maria Menzel, want zo heette de tweede vrouw van Jan Kruysen, die toen dus zijn weduwe was, ook het geval zijn geweest. In 1949 is zij gestorven.

Na de oorlog dacht niemand nog aan Jan Kruysen. De Oirschotenaar had wel wat anders aan zijn hoofd. Het was de tijd van de

wederopbouw. De door oorlogshandelingen ontstane schade moest worden hersteld. Fabrieksgebouwen lagen in puin. Mensen, die in die fabrieken hadden gewerkt, waren nu gedwongen werkloos geworden. De werkloosheid was toen groot. Ook moest er veel hersteld worden in persoonlijke relaties. Want die hadden door de al of niet gedwongen samenwerking met de bezetter ook veel geleden. Maar het herstel na de oorlog vlotte bijzonder snel en de belangstelling voor kunst en cultuur groeide aanzienlijk. In 1974 was het dan zover. De honderdste geboortedag van Jan Kruysen zou groots worden gevierd. De belangstelling voor deze viering werd door de bevolking breed gedragen. Ongetwijfeld zullen daar de vele schilderijen van Jan Kruysen, die in bezit waren van de plaatselijke bevolking, daartoe hebben bijgedragen. In een volgende van 'Van den Herd' zal op de herdenking van de honderdste geboortedag van Jan Kruysen in 1974 uitgebreid worden teruggekomen.

Door Jan Kuijpers

Oproep voor meer informatie

Ik heb al heel wat informatie over Jan Kruysen. Maar toch doe ik een oproep aan de lezers van Van den Herd om mij te helpen om het beeld van het leven van Jan Kruysen zo compleet mogelijk te maken. Veel ouderen hebben misschien nog herinneringen aan hem. Enerzijds uit eigen ervaring, maar dan

heb je al een behoorlijk leven achter de rug of uit overgeleverde ervaring van ouders, kennissen of familieleden. Ik ben U daarvoor zeer erkentelijk. Mijn telefoonnummer is 0499-550820. Mijn email is: j.kuijpers26@chello.nl. Mijn adres is: Jan Kuypers, Van der Hofstatstraat 8, 5688DW Oirschot.

HET OIRSCHOT VAN TOEN IN 1910

Zou een Oirschottenaar, die in 1910 het tijdelijke voor het eeuwige gewisseld heeft, nu terug komen op de markt, dan zou hij waarschijnlijk raar staan te kijken en een gewaarwording hebben van ‘déja vu’. Immers evenals nu stond onze kerktoren een eeuw geleden ook nog in de steigers. Hij zou misschien geschrokken zijn van de blauwe opvallende kleur, (monument in 't blauw) maar toch vertoonde de restauratie wel enige overeenkomst met die van nu. Ook toen duurde de restauratie langer dan verwacht en ontbraken er de nodige gelden, ondanks de subsidies en de leningen, maar ook toen begon het einde in zicht te komen. Een van de verschillen is echter dat in 1910 de gemeente eigenaar was van de toren en nu is dat de R.K.-parochie.

Terug naar 1910

Om de restauratie te bekostigen, klopt de gemeente tijdens de restauratie van een eeuw geleden enkele malen aan bij de plaatselijke Boerenleenbank, die daar positief op reageert. Zo ook in februari 1910 op een lening van f5000,- maar die geste zal later nog een staartje krijgen. Beter gezegd een lange staart. Immers de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank staat niet zo positief tegenover die leningen. Sterker nog; ze keurt de aanvragen af. Daarop treedt de Oirschotse bank in 1912 uit de C.C.B. om als zelfstandige bank door te gaan. Voorzitter/directeur van de bank is ondertussen Janus van de Heuvel, die ook gemeenteontvanger is. Pas in de jaren zestig zal de Oirschotse Boerenleenbank weer onder de vleugels van de C.C.B. terugkeren.

Op het eind van het restauratiekarwei zijn er nog meer strubbelingen. Op 1 januari 1910 is bouwopzichter J. Klappers overleden. (zie no 1 van jaargang 16) Er wordt een nieuwe opzichter benoemd in de persoon van ene Eras. Maar na een tijdje blijkt dat het niet goed botert tussen de nieuwe opzichter en het werkvolk en daardoor vlot het werk niet. Er is zelfs een relletje geweest. B en W stellen daarop een onderzoek in. Door de opzichter zouden er onregelmatigheden worden gepleegd. Hij zou onder andere petroleum naar zijn huis hebben

laten brengen en een ledikant hebben laten maken en verven op rekening van de restauratie. Daarop zijn de werklui in verzet gekomen en is Eras zelfs bedreigd door sommige van de bouwvakkers. Bovendien zijn de ruiten van zijn werkplaats ingegooid. Na onderzoek blijkt dat de beschuldigingen over en weer maar deels op waarheid berusten en laten B en W, na gesprekken met de opzichter, het werkvolk en getuigen, de zaak verder rusten.

Intussen wordt er een eindje verder – in de Koestraat bij de Franciscanessen – ook nog volop gebouwd. Is in 1909 de rechtervleugel – gebruikt door de lagere school en de kweekschool – van het gebouw klaar gekomen, nu wordt er gewerkt aan de bouw van schoollokalen langs de straatkant, vanaf de oostelijke hoek tot aan de kapel.

Gemeenteraad

Met welke zaken houdt de gemeenteraad, waaronder burgemeester Breton van Lith, zich bezig in dat jaar?

- Vooreerst is daar de volkstelling van 1910. Helaas is van de resultaten van die telling niks teug te vinden in het Regionaal Historisch Archief in Eindhoven.

- Verder zijn daar de perikelen rond gemeentegeneesheer Van Everdingen, die al uitvoerig beschreven zijn in Van den Herd. (no 1 van jaargang 17)

- Wat ook nog steeds speelt – al sinds 1906 – is de aanleg van een fietspad langs de Oude Grintweg. In een vergadering van februari 1910 stelt de voorzitter voor om het werk van de aanleg, samen met Boxtel, op te dragen aan de A.N.W.B., zoals Boxtel ooit heeft geopend. Wel met bijdragen van beide gemeenten tot een bedrag van f600,-. Echter dat plan verdwijnt al gauw in de gemeentelijke prullenbak en in mei van dat jaar beslist de raad om de aanleg toch in eigen beheer te laten uitvoeren en halverwege de Oude Grintweg het pad aan te laten sluiten op het al bestaande rijwielpad op Kinderbosch en Lennisheuvel. En zo geschiedde.

- En natuurlijk moet de gemeenteraad als schoolbestuur van het openbaar onderwijs het reilen en zeilen van het onderwijs in de gaten houden. Denk daarbij aan het feit dat sinds 1900 de leerplichtwet

voor kinderen ingevoerd is en dat er gecontroleerd moet worden door de gemeente of die wet ook opgevolgd wordt.

- Tot slot: omdat ons dorp als het ware in een isolement is geraakt sinds de aanleg van de grote 'kunstweg' en de spoorlijnen Den Bosch-Eindhoven en Tilburg-Eindhoven via Best, heeft Oirschot regelmatig naar manieren gezocht om daar uit te komen door een snelle verbinding met een van de grote steden in de omgeving. De aanleg van de nieuwe grintweg als verbindingsweg met Boxtel en verder naar Den Bosch midden 19de eeuw, heeft niet het effect gehad, wat men voor ogen had. Daarom ook dat de gemeente onder andere in 1903, zich aansluit bij de plannen om een tramweg aan te leggen Veghel-St.Oedenrode-Best-Oirschot-Tilburg. Echter die tramlijn heeft Oirschot nooit bereikt. Vandaar dat burgemeester Breton van Lith in maart een onderhoud heeft met de Tilburgse burgemeester om een stoomtramlijn Tilburg-Oirschot te promoten. Tilburg voelt wel voor het plan als de lijn tenminste niet doorgetrokken wordt naar Eindhoven. Omdat dat waarschijnlijk juist wel de bedoeling was van Oirschot, stuit dit standpunt van Tilburg op veel kritiek in onze gemeenteraad. Men ziet daarop af van het plan en troost zich maar met de toekomstige aanleg van het Wilhelminakanaal.

Toestand Oirschot en haar bevolking

Begin 1910 telt Oirschot 1993 mannen en 2072 vrouwen en op het eind van dat jaar 2005 mannen en 2078 vrouwen. Ondanks een kleine inhaalslag van het mannelijke deel van onze bevolking, is er een duidelijk vrouwenoverschot. Misschien is dit het gevolg van de vrouwelijke bewoners van het internaat en van het klooster in de Koestraat.

Voor het lichamelijk heil van onze voorouders staan er nog steeds twee huisartsen ter beschikking en één vroedvrouw, respectievelijk dokter Lobach, dokter van Everdingen en Trui Donkers. Ter bestrijding van de volksziekte 'de pokken' enten onze huisartsen dat jaar 96 mensen in. Of dit al gebeurt bij de meeste van de 108 baby's die dat jaar geboren zijn, of bij volwassenen is me niet bekend. Wel zeker is, dat mensen die werkzaam zijn in het onderwijs een bewijs

moeten hebben waaruit blijkt dat ze tegen de gevreesde pokken zijn ingeënt of de ziekte gehad hebben: het zgn. pokkenbriefje.

Voor ons geestelijk (katholieke) heil zorgt Deken Franken. Daarbij geassisteerd door de drie kapelaans: Pulskens, De Bruin en Van Oerle. Voor onze openbare veiligheid beschikken we over de twee gemeenteveldwachters Meeuwis en 'Willeke Speul'(met hond).

Nachtwaker A. Meeuwis roept 's nachts nog de tijd om, zij het niet meer fanatiek, zoals blijkt uit vragen die in de gemeenteraad gesteld worden. Zijn salaris is ook navenant. Voor 30 cent per nacht moet hij de tijd omroepen en tevens de enkele straatlantaarns, die Oirschot bezit, doven.

Naast een klepperman/nachtwaker heeft Oirschot een gemeenteomroeper, die 's zondags na de (leste?) Mis het gemeentenieuws voorleest. In de volksmond 'de gebooi' genoemd. Bij ander belangrijk nieuws doet de omroeper ook zijn ronde door de kom van het dorp. Gewapend met een gong, om de aandacht te trekken, verkondigt hij luidkeels zijn boodschap. "Zegt het voort"!!!!. Omdat de functie in 1910 vacant is, wordt in april van dit jaar schoenmaker J. van Rijen aangesteld als omroeper.

Onderwijs

Als de Oirschotse kinderen de leerplichtige leeftijd bereikt hebben, kunnen ze onderwijs genieten (nou ja, ontvangen) op een van de drie Openbare Scholen, die ons dorp rijk is, of op de Bijzondere Lagere School bij de Franciscanessen, waar zuster Oda al heel lang de scepter zwaait. 'Mester' Beliën zwaait die scepter op de school in de kom aan de Spoordonkseweg, waar de jongens al ver in de meerderheid zijn, maar welke officieel nog geen jongensschool is. In Spoordonk zetelt sinds een jaar Frans v. d. Sanden als hoofd en in Straten zal 'bovenmester' Janus Bakx op 31 december met betaald pensioen gaan. 'Mester' van Heeswijk, die al een tijd als 'onderwijzer van bijstand' aan die school werkzaam is, zal zijn opvolger worden. Echter voor dat de Oirschotse kleuters leerplichtig zijn kunnen ze al terecht op de 'Bewaarschool', bij de zusters in de Koestraat. Gelet

op de afstand huis-school, zullen dat waarschijnlijk vooral jongens en meisjes uit de kom van het dorp zijn.

Daarnaast leiden de Franciscanessen een kweekschool (met internaat). Om de periode tussen Lagere School en Kweekschool op te vullen hebben ze – als voorbereiding op de kweekschool – de Hubertus-Ulo voor meisjes in het leven geroepen. Hiermee begint het kloostercomplex zoetjes aan een bastion van onderwijs te worden.

Voor jongens is er de mogelijkheid een cursus te volgen op de zgn. Tekenschool, die gesubsidieerd wordt door de gemeente. In 1910 echter is de subsidiegever zeer verbolgen, omdat zij bij de prijsuitreiking op het eind van het cursusjaar niet uitgenodigd is.

Tot slot kan een leerling na het verlaten van de Lagere School op vrijwillige basis herhalingsonderwijs volgen, de voorloper van het voortgezet onderwijs.

Middelen van bestaan

Alhoewel de industrie en nijverheid in opkomst is, is de landbouw en veeteelt in 1910 nog steeds het voornaamste middel van bestaan in Oirschot. Gemengd bedrijf: landbouw in dienst van de veeteelt, leerden we vroeger op school.

De boeren zijn verenigd in de Boerenbond. Er is een boerenleenbank, er zijn vier boterfabriekjes, waar, door handmatig gedreven machines boter wordt gemaakt, maar er zijn al plannen voor de oprichting van één stoomzuivelfabriek. In 1910 is er wel een rijkskeurmeester die de gezondheid van het vee in de gaten houdt, maar de Oirschotse landbouwers beijveren zich al lang voor de aanstelling van een gemeentevaearts. En de gemeenteraad leeft met haar landbouwers mee. In november 1910 moet burgemeester Van Lith de landbouwers echter weer teleurstellen met de mededeling dat ook dit jaar nog geen gemeentevaearts naar Oirschot zal komen, omdat alle geslaagden van dit jaar al geplaatst zijn.

Fabrieken en ambachten

Vier maalterijen telt ons dorp.

En natuurlijk zijn er de meubelfabrieken, waar Oirschot in de toekomst om bekend zal worden. Bernardus Vlemmincq vraagt en krijgt in juni van dat jaar vergunning voor de oprichting van een stoelenfabriek Wel onder voorbehoud dat de buurt geen hinder van zijn bedrijvigheid ondervindt. Opvallend is dat in de meubelbranche nog elf kinderen werken, terwijl de leerplichtwet ook ingesteld is om kinderen uit de fabrieken te houden.

Bij de ambachtelijke bedrijven valt het aantal bakkerijen op. Twaalf broodbakkerijen staan er te boek, terwijl er zoveel mensen in die tijd nog zelf voor hun dagelijks brood zorgen.

Ook blijken er twaalf klompenmakerijen te zijn en negen schoenmakerijen. Klompenmakerij zal wel een heel groot woord zijn voor een ‘boerengedoentje’, waarvan de boer in de winter klompen maakt, om wat bij te verdienen en het aantal schoenmakers zou wel eens te maken kunnen hebben met het feit dat Oirschot ook vier leerlooierijen heeft.

Verder is opvallend dat Oirschot een sigarenfabriek, een tabakskerverij en een steenbakkerij heeft.

Voor Oirschottenaren die hun arbeidsleeftijd voorbij zijn en/of niet meer zelfstandig uit de voeten kunnen, is er het St. Jorisgasthuis, (’t Gaasthuis) eveneens gerund door de zusters Franciscanessen. Ook zieken kunnen er verpleegd worden. Begin 1910 wordt het - behalve door de zusters - bevolkt door achttien mannen en zesentwintig vrouwen. Wel gescheiden natuurlijk.

Algemeen

Van de allure van Oirschot als belangrijk welvarend dorp in de voorbije eeuwen rest ons in 1910 niet zo veel meer. O, ja, enkele grote ruime behuizingen die getuigen van die welvaart zijn er nog wel, maar de oorspronkelijke welgestelde bewoners zijn veelal vertrokken. Soms zijn de gebouwen verkocht aan verenigingen of stichtingen die zo’n pand wel kunnen bekostigen en soms worden de huizen door de eigenaars gebruikt als zomerhuizing of bewoond door twee families.

Alhoewel!

Woonde notaris Hoppenbrouwers tijdens zijn notariaat in het monumentale pand 'de Groenberg', zijn opvolger notaris Mertens vraagt in 1910 een bouwvergunning aan voor een huis op het Molenheike. Is die vergunning afgewezen of heeft hij zich bedacht? Wat het ook zij, twee jaar later staat hij genoteerd als bewoner van 'Chatelet Sonnevanc' dat hij heeft laten bouwen.

Achter de kerk staat nog een bijna nieuw kantongerecht, waar door rechter van Ysselsteijn - die overigens in 1910 (tijdelijk) in Oostelbeers woont - recht gesproken wordt over kleine vergrijpen. Helaas zal hij voor Oirschot de laatste in deze functie zijn en krijgt het gebouw na verloop van tijd een andere bestemming.

Nog in 1888 heeft een lid van een rijke en invloedrijke familie, Alphons van Baar, leerlooier, de luxe behuizing Amelberga laten bouwen langs de Bestseweg. In 1910 is hij geen bewoner meer, maar huist er Jhr.Mr. Th.Serais, griffier van het kantongerecht. Als het Oirschotse gerecht verdwijnt, zal ook hij zijn heil wel elders zoeken. Het Hof van Solms, eveneens eigendom geweest van een familielid Van Baar is verkocht en wel aan de zusters Franciscanessen.

De laatste welgestelde adellijke bewoners van 'kasteel' Bijsterveld hebben in 1903 al Oirschot verlaten en hun villa verkocht aan de Paters Montfortanen.

En op de adressenlijst van 1910 prijkt op het adres van de tegenwoordige 'Wildeman' nog de naam van een heuse baron: baron van Hövel tot Westerfliet. Maar later heeft iemand er met potlood achter geschreven: onbewoond. Ook hij zal dus niet lang meer in Oirschot gebleven zijn.

Schoonoord is in 1910 nog wel eigendom van een rijke familie. Van de familie Prins die in Oirschot meerdere huizen in haar bezit heeft gehad. De weduwe van Theodoor Prins, die in Arnhem woont, is de eigenaresse. Alleen de zomermaanden brengt ze in Oirschot door. Het jachthuis Vredeoord is eveneens haar eigendom.

Ook 'kasteel' Heerebeek wordt in die tijd niet constant bewoond door de familie Van Coehoorn, maar het dient als zomerverblijf voor die adellijke familie. In 1911 zal de laatste eigenaar uit de familie

Van Coehoorn komen te overlijden en het bezit overgaan in andere handen.

Wat in 1910 nog wel aanwezig is en voorlopig blijft, als laatste overblijfsel uit het 'Heerlijke' en rijke verleden is het Heerlijk Jachtrecht, dat rond 1910 nog in handen is van een elite van rijken en notabelen. Het zal nog meer dan een tiental jaren duren voor dat recht wordt afgeschaft.

Cl. van Esch van Hout

Inf. Gemeenteraadsnotulen, Notulen B en W enz.

Enz. enz.

ALTAREN IN DE KERKEN VAN OIRSCHOT (VERVOLG)

10. H.Catharina/Cathalijnen/Katalijn/Katrien, het altaar en het gilde. (vervolg)

Naast de vele andere heiligen met dezelfde voornaam zijn Catharina van Siena en Catharina van Alexandrië bij ons de meest bekende.

Deze laatste wordt vaak afgebeeld met o.a. een rad. Hoewel dat nergens expliciet beschreven staat, is zij waarschijnlijk de heilige waaraan het altaar is gewijd. Dit temeer, omdat haar naam vaak genoemd

is in combinatie met die van de H.Barbara. Zij, de H.Magdalena en Catharina van Alexandrië, zijn de drie vrouwelijke vertegenwoordigers van de groep van veertien zogenoemde ‘noodhulpers’, een selecte groep heiligen in de top van de hemelhiërarchie. Deze drie heilige vrouwen verpersoonlijken ook geloof, hoop en liefde.

Catharina van Alexandrië was volgens de legendes een Egyptische prinses, die zich tot het christendom had bekeerd en daarom niet met de heidense

keizer wilde trouwen. Boos van-

wege deze afwijzing riep haar keizerlijke vader 50 geleerden naar het hof om haar over te halen voor de goden te offeren, maar het tegengestelde gebeurde: Catharina wist hen te bekeren tot het christendom. Daarop liet keizer Maxentius hen verbranden en zijn dochter Catharina gezeseld in de gevangenis zetten, maar ook daar ging zij onverdroten door met het bekeren van haar omgeving. Nadat zij aan haar volgende straf: de hongerdood, was ontsnapt doordat een duif haar voedsel bracht, zou zij worden omgebracht op een wiel met scherpe punten. Toen ook het wiel op onverklaarbare wijze brak, werd zij tenslotte onthoofd. Als teken van haar maagdelijke zuiver-

heid stroomde er uit haar wond geen bloed, maar melk. Ook haar naam betekent in het grieks: zuiver, puur (katharos).

Vanwege haar overtuigingskracht is zij de patrones van de filosofen, notarissen en studenten, maar om waarschijnlijk andere redenen ook van wagenmakers, naaisters, spinsters en hoedenmaaksters.

Haar verering gaat terug tot de negende eeuw, toen men ervan overtuigd raakte dat engelen haar stoffelijk overschot naar de berg Sinaï hadden overgebracht. Nadat op die plaats een klooster werd gesticht, vond dit navolging over de hele wereld en ook veel kerken werden aan haar gewijd. Haar grote populariteit is ook af te lezen aan de vele gilden, die naar haar zijn vernoemd.

In 1466 is voor het eerst sprake van een altaar van St. Kathelijn.

Hierbij staat niet vermeld in welke kerk het altaar was, maar bij latere schenkingen is duidelijk dat het altaar van het gilde in de St. Petruskerk was. Daarvóór was er in ieder geval ook een altaar aan haar gewijd in de O.L.Vrouwekapel.

Als rectoren van het altaar worden genoemd in: 1509: heer Willem van Geldrop; 1534 heer Jan van der Haegen; 1549: heer Henrick van Esch; 1570 heer en meester Jan Haecks; 1586 heer Antonis; 1591 en 1608 heer Antonis Janssn. van Haren, rector van de tweede fundatie in de kerk; 1628 heer Aert Snellaerts

Het altaar van de H. Catharina werd in vergelijking met dat van de andere heiligen vaak in testamenten genoemd.

In haar testament, opgemaakt op Maria Presentatiedag (Maria Boodschapsdag op 25 maart) in 1526, droeg Elisabeth Henricks 'die men meestal Lijsken Skedens noemt' aan heer Jan Pierna en aan Adriaen Vos als fabriekmeesters van de St. Peterskerk te Oirschot ten behoeve ook van die fabriek een huis met tuin etc. over, gelegen in herdgang de Kerkhof. De fabriekmeesters verplichten zich om Elisabeth zolang ze leeft in dat huis te onderhouden en moeten aan het huis ook een nieuwe tuin maken. Als voorwaarde stelde Lijsken verder dat de fabriekmeesters haar na haar overlijden in de parochiekerk zullen begraven nabij het St. Katalijnenaltaar en men moet zorgen voor een betamelijke uitvaart. Elisabeth, die op dat moment in haar ziekbed lag, wenste zulks zo uitgevoerd te hebben en laat bij dit tes-

tament alle eerdere wilsbeschikkingen vervallen die ze eerder heeft gemaakt, want 'in al die legaten is dat nooit met haar toestemming gedaan'.

In 1534 werden 3 testamenten opgemaakt met ongeveer dezelfde structuur:

- de namen van de testateurs en hun geestelijke of lichamelijke toestand werden beschreven.

- standaard is dan de volgende tekst: 'Ze bevelen hun ziel, zodra ze zijn komen te overlijden aan bij de almachtige God en diens moeder Maria en willen hun lichamen in gewijde grond hebben begraven en willen dat de uitvaart uit hun meest courante middelen wordt betaald. Voor begane onrechtvaardigheden vermaken ze aan de fabriek van St. Lambrecht te Luik (Oirschot valt in die tijd onder dit bisdom!) die (meestal) een stuiver eens na hun beider dood, verder krijgt de fabriek van de St. Peterskerk een bepaald bedrag, de O.L. Vrouwekapel te Oirschot of St. Odulphuskapel te Best en het altaar van St. Barbara en dat van St. Katharina krijgen elk een stuiver eens. Uiteraard was de keuze vrij of en aan welk altaar men iets schonk. Met deze giften voor de beoogde veiligstelling van het geestelijke welzijn voor de eeuwigheid volgden de beschrijvingen van de verdeling van stoffelijke bezittingen aan verwanten.

Vanaf 1535 (tot 1552) worden diverse donaties gedaan met de opmerking dat het geld besteed moet worden aan de reparatie van het altaar, vaak samen met dat van St. Barbara.

Voor haar zielheil vermaakt Elsbene Engelberts in 1547 voor begane zonden o.a. aan (het altaar van??) de H. Katarina in Oirschot haar zwarte ongevoerde tabbert en nog een el camelotstof waarvan men een kazuifel moet maken op haar kosten en dat door Anna Henrick Lambrechts vervaardigd zal moeten worden.

Vanaf 1571 is sprake van een Catharina-altaar van de tweede fundatie. Voor dit altaar heeft twintig jaar later de toenmalige rector, heer Antonis Janssn. van Haren, een jaarlijkse pacht van een mud rogge geheven op een huis 'genoemd den Bonten Os'. Nadat dit huis afbrand in 1591, is door het Hof van Brabant toestemming gegeven dat de gemeente deze pacht voortaan zal betalen of aflossen en daarom

heeft Gijsbrecht van den Heuvel aan heer Antonis een bedrag van 55 gulden betaald. Kennelijk is het nodig dit deugdelijk vast te leggen, want ‘om hierover in de toekomst geen proces over te laten ontstaan is daarom verschenen deze heer Antonis’ en heeft verklaard dat de kinderen en erfgenamen van Gijsbrecht van den Hovel aan hem 55 gulden hebben betaald om daarmee schuld en de achterstand af te lossen. Heer Antonis beloofde dat hij deze 55 gulden weer opnieuw zal beleggen t.b.v. het beneficie van het altaar. Mogelijk door het afbranden van Den Bonten Os en daarmee het verlies van het onderpand, bleef de rector van het altaar bang voor uitbetaling van de schuld: in 1608 moest Henrick, de zoon van wijlen Gijsbrecht van den Heuvel komen verklaren dat hij de schuld zou overnemen en na hem zijn erfgenamen met als nieuw onderpand een akker, genoemd de Kemmer.

In 1628 speelt een soortgelijke kwestie: heer Aert Snellaerts is dan rector van het altaar en verklaard dat hij een roggerecht te goed heeft uit een huis dat in 1623 tegelijk met de singel rondom de kerk is afgebrand. De afgebrande hofstad was eigendom van Marchelis Walravens en deze heeft nu een schuld aan het altaar van 3 mud rogge omdat hij niet tijdig aan zijn verplichtingen heeft kunnen voldoen. Er wordt zelfs een brief over geschreven aan de Raad van Brabant in Brussel: (..) ‘Omdat de genoemde hofstad en het onderpand van deze jaarlijkse lasten slechts ongeveer 6 gulden opbrengt en thans 6 gulden, 7 stuivers en 2 oort, en dat er dus geen schijn van kans is om uit die jaarlijkse opbrengst de genoemde achterstand te kunnen betalen, en dat men van plan is de genoemde hofstad weer opnieuw te bebouwen, zouden wij het wenselijk achten om tot een overeenkomst te komen en tot uitwinning zoals in de Meijerij van de stad Den Bosch gebruikelijk is (..)’.

Of de uitwinning ook daadwerkelijk heeft plaatsgehad, wordt niet meer vermeld. Van soortgelijke situaties weten we dat een onderpand (schijnbaar) zonder pardon werd geveild en verkocht.

HET GILDE ST. CATHARINA

Oirschot had al in 1466 een Catharina-gilde met een eigen altaar. Jacop Jan Mercelis van Vessem belooft dan ‘aan de rentmeester van

het altaar van St. Kathelijne die voortaan jaarlijks twee Bossche ponden payment te gaan betalen, aan te wenden voor de versiering van het beeld en in het algemeen te beleggen voor het gilde’.

In 1501 belooft Willem Henrick van Berse jaarlijks een rente te gaan betalen van een pond om daarmee missen op te dragen op de feestdag van Catharina op 25 november.

In 1508 wordt een rente van een pond pajment verkocht om daarmee het ‘hemelsel en het glas’ boven het altaar te betalen door de dekens van het gilde Jacop Henricks, Thomas Goossens van Oudenhoven, Aert Mengelen en Henrick Janssen van Kuijck. Als aanwezige gildebroeders worden genoemd o.a. Henrick Goijaerts van den Laeck, Simon Dirck Cortten en Dirck Jan Speecks en Margriet Be-laerts als lichtmeesteres van het St. Katarinagilde.

In 1592 wordt in een zoenovereenkomst de volgende, vrij ongebruikelijke bepaling opgenomen: ‘de misdadiger zal voor het zieleheil van de vermoorde alle kerkelijke rechten en de kosten van de uitvaart betalen en nog twee wassen kaarsen zetten of laten zetten op het altaar van de Maagd St. Cathelijne in de St. Peterskerk, per kaars een pond gewicht en deze kaarsen moeten op a.s. St. Cathelijndag worden aangestoken’. Dit naar aanleiding van de manslag, die Ghijsbrecht zoon Wouter Dielis Snellaerts heeft gepleegd op Andries zoon Henrick Anthonis van Ginnoven, waarbij deze laatste is gedood.

Ongebruikelijk is, dat de kaars niet op het altaar van Maria of een andere ‘neutrale’ heilige moest worden gezet, maar op dat van de H. Catharina. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het hier gaat om een vergrijp door of op een lid van het St. Catharina-gilde.

Dat het niet zo heel erg rustig is in het gilde blijkt ook het verslag in de kroniek van het jaar daarop: ‘het gilde van St. Catherijne heeft in 3 groepen gefeest, de oude leden bij Sijmon Theuwens in de Wildeman, de jonge leden enkele daarvan bij Jan int Ekerschot op het Raadhuis, waar Niclaes Herberts het vaandel als vaandrig heeft gaan halen, maar niet zonder enige moeite en de anderen waren bij Lijn Huibers in de Raven, het is overal ruzie’.

Op 31 juli 1595 werd een nieuwe 'Kaart van de schutterij van Sint Cathrien' ingeschreven: 'Voor ons schepenen zijn verschenen de koning, de dekens en verder het grootste deel van de gildebroeders en de gezellen van de schutterij van de H. Maagd St. Caterijn in Oirschot, die verklaarden dat ze al sinds menschenheugenis een kaart en reglementen hebben gehad, waaraan zij en hun voorouders zich hebben gehouden. Deze kaart is nu door de oorlogstroebelen in het ongerede geraakt en men wil ze nu vernieuwen ter ere Gods en de maagd van Sint Catharina. Daarbij hebben zij beloofd de volgende voorschriften na te zullen komen.

Hun hoofdman zal worden aangesteld door de dekens met een advies terzake van de schutterij naar alle redelijkheid. Er zullen steeds 4 goede mannen tot deken worden benoemd die elk jaar aftreden en waarvoor dan nieuwe worden benoemd en wel op St. Catharinadag en deze moeten rekening en verantwoording van hun bestuur afleggen. Twee van deze dekens dienen voort te komen uit het gilde zelf en twee zullen worden benoemd uit de schutterij. Iemand die lid wil worden van de schutterij zal een verzoek daartoe moeten indienen bij de hoofdman, de koning en de dekens die ook aan de medeleden voorgedragen zullen worden. Als deze dan wordt ontvangen moet het nieuwe lid op St. Catharinadag of op de schuttersdag in handen van de hoofdman op eed van de schutsboog beloven dat hij deze en de volgende voorwaarden zal nakomen. Indien een van de schuttersleden wil aftreden dat moet dat steeds op St. Catharinadag gebeuren of op de schuttersdag en deze zal dan 3 pond was betalen ofwel 12 stuivers t.b.v. de schutterij. Indien een van de leden zich oneerlijk zou gedragen, dan wel ruzie heeft gemaakt dan moet deze een negenmenneken of twee hollandse penningen betalen, hetgeen ook het geval is als men zich niet aan de gilderegels houdt en deze boete moet worden betaald op de schuttersdag als men de vogel schiet en welke dag altijd op zondag na St. Jacopsdag. Daarbij zullen zij gezamenlijk op de molenroede schieten op de vogel of de papegaai, volgens oude gewoontes, waarbij het oudste lid voorrang zal hebben te schieten. Op de zelfde dag zal er dan worden geteerd, en die daarbij niet aanwezig zal zijn, verbeurt een boete daarvoor van 4 stuivers en dit lid zal dan ook op de maandag daarop in de kerk moeten ko-

men en daar de mis te zingen op het St. Catharina altaar om daar voor de overleden leden te bidden en de offerande doen naar oud gebruik met een boete zoals boven. Als de gildebroeders etc. na de middag weer bij elkaar zijn om te gaan teren, waarbij ze eerst bij de deken op bezoek zijn geweest en nadat ze de dag daarvoor hebben geteerd, dan moeten ze weer bij elkaar komen (onleesbaar...) en de waardin in alles betalen. Als de vogel of de papegaai wordt geschoten zal niemand daarna nog mogen schieten of hij of zij, arm of rijk, ... de medebroeders ontvangen .. op verbeurte van een boete van een halve ton bier die meteen zal worden aangesproken. Degene die de vogel schiet, ofwel het rijtje, zal de zilveren vogel van de oude koning ontvangen en daarvoor borg moeten staan of stellen die voldoende geld heeft en in Oirschot woonachtig is. En indien iemand afschiet en buiten Oirschot woont, mag die de vogel niet buiten Oirschot dragen maar moet die bij de binnenborgen brengen en deze moet dan eventueel op verzoek van de hoofdman weer worden teruggegeven en hij moet dan binnen een jaar een gift doen ter waarde van een spaanse reaal of meer al naar zijn keuze. En dan zal zijn koningin een geheel jaar vrij zijn van alle verteer. En indien er na het schieten een meningsverschil mocht zijn en niet naar ... huis ...brengen maar de dag daarna zijnde een maandag na de maaltijd... dan zal men de koning niet thuisbrengen maar pas de volgende dag na de maaltijd en dan een goede maaltijd verstrekken en een halve ton bier danwel een gulden. Indien het mocht gebeuren dat de schutterij of de gildebroeders om enige redenen zouden moeten vergaderen, dan moeten ze samenkomen als ze daarvoor worden uitgenodigd op straffe van een boete van 2 stuivers t.b.v. de gildebroeders. De hoofdman, koning, deken en de gildebroeders moeten ook altijd bij processies deelnemen en op Sacramentsdag en Kerstdag met hun schuttersbogen present zijn waarbij de koning de vogel om zijn hals moet dragen en indien er enig lid zonder boog is, dan moet die een (bout) in zijn handen dragen en in gelid lopen, op boete van 2 stuivers, met uitzondering indien er een wettige reden is voor absentie. Op St. Catharinadag zullen de schutters en de gildebroeders ook gezamenlijk een maaltijd nuttigen zoals dat door de deken is afgesproken, naast dus de reeds eerder genoemde teerdagen, onder beding

van dezelfde boete bij afwezigheid. Indien een medelid overlijdt, dan moeten de leden, nadat ze hiertoe zijn verzocht, mee ter begrafenis gaan zoals de vrienden en familie van de overledene, op straffe van een boete van een stuiver en het kleed op de baar leggen en volgens oud gebruik 2 wassen kaarsen geven, die zijn vervaardigd vanaf de dertiende dag tot aan de uitvaart, en wel t.b.v. de eredienst. De schuttersleden en de gildebroeders zullen namens de overledene voor de eerste teerdag een ton bier krijgen of 2 gulden daarvoor. Indien er enige ruzie zou zijn of ontstaan tussen de gildebroeders en de leden van de schutterij, dan moet dat door de hoofdman, de koning en de dekens samen worden bijgelegd en degene die oorzaak van de ruzie is, zal een ton bier moeten geven voor zijn medebroeders en zal ook door dezelfde medebroeders worden gecorrigeerd, met uitzondering van de rechten die de heer van Oirschot daarbij aangaan. Indien er thans enige punten zouden zijn vergeten dan zullen die artikelen altijd later kunnen worden toegevoegd, door de hoofdman, koning, dekens en medebroeders. Deze beloven thans om alle genoemde punten en voorschriften altijd na te zullen komen. De tenuitvoerlegging van de voorschriften zal in handen worden gesteld van de dekens en de gemeenschappelijke schuttersknecht, eventueel als zulks nodig is met assistentie van de vorster, waarbij de koning, dekens en de schuttersleden nu verklaren dat deze kaart thans wordt vernieuwd tot erkenning van onze moeder de Heilige Katholieke Kerk, de heer koning als hertog van Brabant, ook nog vanwege de heer of vrouwe van Oirschot en zij hebben ons schepenen verzocht om deze opstelling en overeenkomst met het schependomszegel van Oirschot te zegelen hetgeen wij hebben gedaan, onder voorbehoud dat de schutters of gildebroeders geen uitstap mogen maken de... opsmuk van veren, trommen, pijpen en .. en ook de vogel of papegaai schieten zonder de uitdrukkelijke goedkeuring van de officier en de magistraat van Oirschot ... ter gestelde gelegenheid en tijd..... . hetgeen deze thans beloofd hebben.
(.... Is onleesbare tekst)

Hanneke van den Bogaart-Vugts

(hbogaartvugts@zonnet.nl , noten bij mij bekend, wordt vervolgd)